

Н. В. Кудикіна

Київський університет імені Бориса Грінченка

## МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: СЕРЕДОВИЩНИЙ ПІДХІД

*У статті розглянуто застосування середовищного підходу у процесі дослідження проблем навчання української мови учнів початкової школи в методологічному контексті. Показано, що середовище навчання української мови дітей цього віку – організовані матеріальні і соціальні умови в школі, які сприяють ефективному її навчанню.*

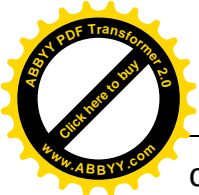
**Ключові слова:** навчання української мови, учні початкової школи; методологія наукового дослідження, середовищний підхід.

**Постановка проблеми.** Теорія та методика навчання української мови, як розділ педагогіки, який вивчає форми, методи і зміст навчання української мови в початкових, середніх та старших класах загальноосвітньої школи, тісно пов'язана з філософією, соціологією, мовознавством, а також із загальною дидактикою, лінгводидактикою та психологією. Методика навчання конкретизується залежно від вікових особливостей дітей, які оволодівають українською мовою, мовної ситуації, соціального середовища, конвергенції мов, явищ білінгвізму тощо. Для теорії і методики навчання української мови актуальною є проблема створення освітнього середовища, спрямованого на розв'язання поставлених учителем завдань.

**Аналіз актуальних досліджень.** Проблема створення освітнього середовища привертала увагу таких дослідників, як Н. Гонтаровська, В. Орлов, В. Лебедев, О. Савченко, В. Сухомлинський, В. Ясвін, та ін., проте донині в науковій та методичній літературі не висвітлювалося питання щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання української мови молодших школярів у школах національних меншин України.

**Мета статті** – охарактеризувати середовищний підхід у контексті проблеми методологічного забезпечення наукових дослідження з проблем навчання української мови учнів початкової освіти.

Дослідження досліджень у будь-яких галузях наукового знання передбачає їх методологічне забезпечення, що розуміється як сукупність знань дослідника про об'єктивні закони і закономірності, принципи, підходи, теоретичні уявлення про сутність досліджуваного явища, зміст понятійно-категоріального апарату, про порядок та умови застосування дослідницьких методів, прийомів, процедур та критеріїв щодо виявлення



стану явища, що вивчається у процесі наукового пізнання. Методологічне забезпечення дослідження спрямовує діяльність дослідника на досягнення нових наукових результатів.

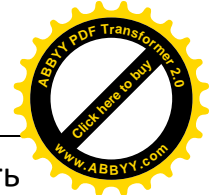
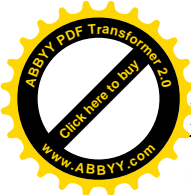
**Аналіз актуальних досліджень.** Серед інших складових методологічного забезпечення наукових досліджень з теорії і методики навчання української мови широко використовуються наукові підходи. Науковий підхід у дослідженнях із теорії та методики навчання розуміємо як дотримання дослідниками певного ставлення до досліджуваних явищ і послідовну реалізацію цього ставлення у процесі розв'язання конкретних завдань навчання дітей української мови. В наукових джерелах наводяться характеристики системного, індивідуального, гендерного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, інформаційного та інших підходів. Останнім часом у педагогіці значної актуальності набуло використання середовищного підходу, проте бракує методологічно обґрунтування доцільності його застосування в контексті дослідження проблем теорії і методики навчання української мови дітей молодшого шкільного віку.

Середовище, в якому навчається та розвивається дитина, зазначає Г. Костюк [3], містить передусім матеріальні умови її життя, що є джерелами речовин, потрібних організму. Уявлення дитини молодшого шкільного віку про життя, їх пізнання та мовна презентація пов'язується з такими об'єктами матеріального середовища, як рідний дім, природне оточення, явища соціального життя, школа, яку вона відвідує.

Мовленнєвий досвід дитини нагромаджується шляхом залучення усе нових об'єктів навколишнього середовища до сфери її соціальної (навчальної зокрема) та предметно-перетворювальної діяльності. Внаслідок зміни і перетворення їх дитиною, предмети навколишнього світу набувають для неї нових якостей та в такий спосіб стають основою суб'єктно-об'єктних відношень, що детермінує мовленнєвий розвиток особистості.

Необхідність виокремлення середовищного підходу в дослідженнях з теорії та методики навчання української мови, крім того, пов'язана з методологічним положенням, що стосується ролі діяльності в навчанні і вихованні дитини, її становленні як мовленнєвої особистості. Визначення психологією поняття діяльності як активності суб'єкта, спрямованої на взаємодію з навколишнім середовищем з метою задоволення власних потреб [4, 107] вже свідчить про те, що без взаємодії людини з навколишнім середовищем неможливо реалізувати будь-яку діяльність, у тому числі й мовленнєву.

Дефініція середовища у якості наукової категорії використовується в багатьох галузях наукового знання: філософії, соціології, економіці,



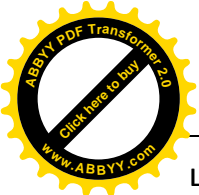
психології, соціальній педагогіці. В цілому поняття середовище розуміють як оточення, сукупність соціальних, економічних, політичних і матеріальних умов різного характеру (природних та створених людиною), в яких розгортається діяльність людського суспільства та розвивається жива природа. У контексті нашого дослідження середовище розуміємо як матеріальне і соціальне оточення, яке за законом детермінізму в освіті впливає на навчання української мови дітей молодшого шкільного віку.

**Виклад основного матеріалу.** Відомо, що сьогодні під терміном «освіта» розуміють унікальну цілісну систему, спеціальну сферу соціального життя, яка сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок, інтелектуальному розвитку людини [2, 614–616]. Важливим методологічним аспектом розуміння освіти як цілісності системи є характер її відносин з іншими системами, що в сукупності становлять навколишнє середовище або більш широку систему, частиною якої є освіта як система. За загальною теорією, система є внутрішньо організованою на основі того чи іншого принципу цілісності, взаємопов'язані елементи якої виступають щодо навколишнього середовища та інших систем як єдине ціле.

Освіта як відносно незалежна система реагує на вплив навколишнього середовища, еволюціонує під цим впливом, але зберігає якісну визначеність і властивості, що відрізняють її від інших систем. Освіта є відкритою системою. Відкриті системи підтримують стан складного порядку завдяки відносинам обміну із середовищем за посередництвом «входу» і «виходу» [4, 396].

Аналіз змісту поняття «середовище» за критерієм якості зумовлює необхідність розмежовувати дію соціального та матеріального середовищ як тих факторів, що впливають на процес і результат освіти. У довідковій літературі [5, 325–326] соціальне середовище розглядається як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, що значною мірою детермінують її свідомість, поведінку і діяльність. Соціологи зазначають: соціальне середовище можна розглядати як єдність загального, особливого й одиничного. Структурно соціальне середовище є складним багатокомпонентним утворенням. Воно характеризується численними рівнями, складними зв'язками та відносинами між елементами. Соціальне середовище диференціюють за критерієм простору. Соціальне середовище у широкому розумінні позначається дефініцією макросередовище [5, 325–326].

У вузькому розумінні поняття «соціальне середовище» репрезентується дефініцією мікросередовище. Щодо дітей молодшого

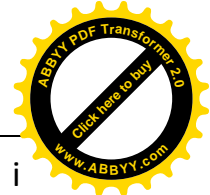
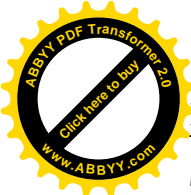


шкільного віку в контексті проблеми навчання української мови ця дефініція означає їх безпосереднє соціальне оточення – родину, групу однокласників, педагогічний колектив загальноосвітньої школи, найближче соціальне оточення сім'ї та школи тощо. Мікросередовище є сполучною ланкою між дитиною і суспільством у широкому розумінні цього поняття, саме його особливості в кінцевому підсумку визначають результативність навчання української мови дітей молодшого шкільного віку.

Конкретизують поняття «соціальне середовище» термінологічні словосполучення «соціальні зв'язки» і «соціальна група». Соціальні зв'язки – зв'язки взаємодії (взаємозумовленості, взаємопроникнення, взаємозаперечення та ін.) між окремими індивідами, групами та колективами індивідів, а також соціальними верствами і групами, які мають певні соціальні цілі в межах соціальної системи. Соціальні цілі педагогічного колективу початкової школи пов'язані з її місією реалізувати як відповідної ланки системи освіти, і серед них – завдання навчити дитину української мови. Цілі учнів пов'язані з їх освітніми потребами, які об'єктивуються освітнім замовленням їхніх батьків. Зазначені цілі працівників загальноосвітньої школи і батьків, діти яких відвідують ці заклади, спонукає їх до взаємодії, внаслідок чого і виникають соціальні зв'язки.

Безпосереднє відношення до реалізації середовищного підходу у дослідженні проблем навчання української мови учнів початкової школи має поняття соціальна група, котре розглядають як сукупність людей, які об'єднані спільними інтересами, необхідністю задоволення особистих, колективних, загальних потреб, а також відповідними цінностями і виступають колективними суб'єктами соціальних зв'язків і відносин. Поняття соціальна група охоплює будь-яке соціальне об'єднання людей, починаючи від сім'ї, трудового колективу і закінчуючи соціальною верствою, класом і нацією. Отже, воно стосується також і педагогічних працівників загальноосвітнього навчального закладу, і колективу дітей-однокласників, і батьків як своєї соціальної групи.

Характеристикою соціальної групи є групова сумісність, яка передбачає сумісність міжособистісну – взаємне прийняття людьми один одного у процесі спілкування чи спільної діяльності. Міжособистісна сумісність «ґрунтується на схожості (або взаємній доповнюваності) їх потреб, мотивів, переконань, ціннісних орієнтацій, темпераментів, характерів, темпу і ритму психофізіологічних реакцій та інших властивостей і якостей, що приносить їм задоволення (або незадоволення) від процесу взаємодії і одержаного результату. Обов'язковим атрибутом



міжособистісної сумісності є наявність взаємної симпатії, взаємоповаги і впевненості в позитивних результатах спільної діяльності» [4, 349]. Врахування міжособистісної сумісності членів педагогічного колективу, вчителів і батьків, учителів та учнів суттєво впливає на результат освітньої діяльності початкової школи в галузі навчання дітей української мови.

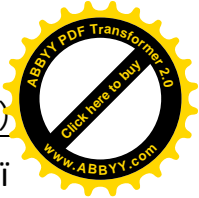
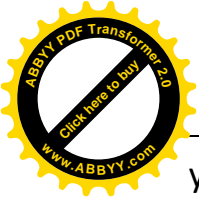
Як вже зазначалося, серед тих факторів, що впливають на процес і результат навчання української мови, крім соціального, виокремлюють матеріальне середовище. На думку О. Запорожця, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна та ін., вже з дошкільного віку, і далі в початковій школі діяльність людини спрямована на матеріальний предмет, ним вона визначається, а згодом опосередковується й регулюється його образом як суб'єктивним продуктом. Отже, матеріальні об'єкти, котрі репрезентуються середовищем, що оточує учнів початкової школи, стимулюють діяльність молодших школярів, зокрема й мовленнєву. До таких об'єктів у закладах освіти належать дидактичні посібники, навчальні книги, іграшки, що використовує вчитель у процесі навчання української мови. Навіть на побутовому рівні можна пересвідчитися в тому, що іграшки є тим стимулом, що безпосередньо впливає на розгортання мовленнєвої діяльності учнів молодшого шкільного віку. Особливе місце в матеріальному середовищі загальноосвітньої школи I ступеня відведено навчальним книжкам – підручникам та навчальним посібникам.

Доведено: вплив середовища на дитину у процесі її навчання посилюється через його цілеспрямовану педагогічну організацію [1; 6; 7; 8]. Означений процес позначають як організацію освітнього середовища. Так, В. Сухомлинський писав: «Виховання середовищем, обстановкою ... це, на наш погляд, одне з найтонших сфер педагогічного процесу» [6, 89].

Вчений зазначав, що за певних умов матеріальне і соціальне середовища інтегруються: «... Багато предметів, що знаходяться в школі і створені самими школярами, стають дорогими для кожного з них, поєднуються в їхній емоційній пам'яті з подіями, словами, людськими відносинами, почуттями, переживаннями» [6, 89]. У такий спосіб посилюється вплив освітнього середовища на навчання української мови учнів початкової школи.

Реалізація середовищного підходу у навчанні української мови учнів початкової школи передбачає акцентування уваги педагога з його впливу на дитину на формуванні соціального та матеріального середовища, у якому відбуваються активна пізнавальна діяльність дітей, та під керівництвом учителя, їхнє самонавчання та мовленнєве самовдосконалення. За такої





умови у взаємодії із середовищем включаються механізми внутрішньої активності дитини як суб'єкта власної предметної (матеріальної) та соціальної, зокрема, й мовленнєвої діяльності.

**Висновки.** Середовище навчання української мови дітей молодшого шкільного віку – це певним чином організовані матеріальні і соціальні умови в початковій школі, які сприяють ефективному навчанню дітей української мови.

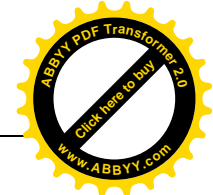
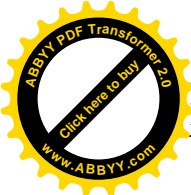
Освітнє середовище початкової школи може бути сприятливим, тобто таким, що забезпечує повноцінний розвиток і саморозвиток української мови кожної дитини, або несприятливим, таким, що не дозволяє повною мірою використати потенційні можливості початкової освіти щодо навчання. Стихійна організація соціального і матеріального середовищ не забезпечує належних умов для навчання української мови учнів початкової школи, водночас за умови їх цілеспрямованої організації середовище навчального закладу характеризується потужним освітньо-виховним потенціалом.

Методологічними засадами доцільності застосування середовищного підходу в контексті дослідження проблем дошкільної і початкової освіти є їх розгляд у контексті теорії особистості, теорії систем, теорії діяльності, вихідних положень, що визначають побудову, функціонування та розвиток системи освіти в Україні.

**Перспективи подальших наукових розвідок** убачаємо у реалізація середовищного підходу у процесі дослідження проблем навчання української мови учні початкової школи є значущою методологічною умовою забезпечення якісних результатів науково-дослідної роботи.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Гонтаровська Н. Б. Концептуальні засади створення інноваційного освітнього середовища / Н. Б. Гонтаровська // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 1. – С. 75–85.
2. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України; гол. редактор В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
4. Психологічна енциклопедія / [автор-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
5. Соціологічна енциклопедія / [уклад. В. Г. Городяненко]. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. / [ред. кол. Дзеверін О. Г. (гол.) та ін.]. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – 1977. – 392 с.
7. Хорошковська О. Н. Навчання української мови як державної у школах з національними мовами викладання: стан, проблеми, здобутки, перспективи [Електронний ресурс] / О. Н. Хорошковська. – Режим доступу : <http://centerkultur.xtreemhost.com/archives/494>.
8. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 362 с.



## РЕЗЮМЕ

**Н. В. Кудыкина.** Методологический аспект исследования проблем обучения украинскому языку учащихся начальной школы: средоориентированный подход.

*В публикации рассматривается в методологическом контексте организация образовательной среды как научный подход в процессе исследования проблем обучения украинскому языку учащихся начальной школы. Показано, что среда обучения украинскому языку детей этого возраста – организованные материальные и социальные условия в школе, которые способствуют эффективному ее обучению.*

**Ключевые слова:** обучение украинскому языку, учащиеся начальной школы, методология научного исследования, средоориентированный подход.

## SUMMARY

N. Kudykina. Methodological aspects of research problems of training ukrainian language elementary school students: environmental approach.

*The article analyzes the application of the environmental approach in the study of the Ukrainian language teaching elementary school students in the methodological context. It is shown that the Ukrainian language learning environment of children of this age – organized the material and social conditions in schools that promote effective teaching her.*

**Key words:** training Ukrainian language, elementary school students, methodology of scientific research, environmental approach.

УДК 37.013.78

**О. В. Лобова**

Сумський державний педагогічний  
університет імені А. С. Макаренка

## РОЗВИТОК ЗАРУБІЖНОЇ МУЗИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ХХ СТОЛІТТІ

*У статті висвітлено основні тенденції розвитку зарубіжної музичної педагогіки ХХ століття. Стисло охарактеризовано діяльність провідних педагогів цього періоду та їхній внесок у розвиток музично-педагогічної думки минулого століття.*

**Ключові слова:** ретроспективний аналіз, музична педагогіка, музична освіта школярів.

**Постановка проблеми.** Ретроспективний аналіз розвитку музично-педагогічної думки свідчить, що донауковий етап її становлення охоплює велетенський пласт поступового виникнення та розвитку системи музичного виховання з найдавніших часів і до середини XVII ст. Другий етап еволюції музичної педагогіки (XVII–XIX ст.) означений виникненням педагогічної науки та закладанням теоретичних засад музичної освіти школярів на основі ідей великих педагогів-гуманістів: Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці та ін.

Для розуміння сучасних тенденцій і процесів, що відбуваються в галузі музичної освіти, особливо важливо дослідити розвиток музичної педагогіки ХХ століття, що ознаменувало початок третього етапу її еволюції.